

О.В. Борковська,
аспірантка кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Житомирського державного університету імені Івана Франка
borkovska.oxana@gmail.com
<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-1112-440X>

Химерний світ в драмі Бертольта Брехта "Видіння Симони Машар" та в романі Ліона Фейхтвангера "Симона"

В статті проаналізовано створення "химерного" світу в драмі Бертольта Брехта "Видіння Симони Машар" та в романі Ліона Фейхтвангера "Симона". "Ірраціональне", "неправдоподібне", "вигадане", "незвичайне" – характеристики, які лежать а основі поняття "химерність". Дивовижні метаморфози з персонажами, які уві сні набувають рис історичних персонажів, що отримують посил діяти саме так, а не інакше, зміщення у часі і просторі – основні характеристики "химерної" прози чи драми. В основі п'єси Бертольта Брехта "Видіння Симони Машар" та роману Ліона Фейхтвангера "Симона" лежить історія про Жанну д'Арк, яка спонукала головну героїню Симону до подвигів в ім'я рідної держави Франції, проти німецьких загарбників. Б. Брехт створював свою п'єсу у безпосередньому контакті з Фейхтвангером, але в результаті у авторів вийшли з друку два різні твори, які мають різне концептуальне осмислення, але основна ідея яких є спільна – боротьба французів проти німецьких окупантів. Велике значення у двох творах має мотив книги та мотив сну, які допомагають з'єднати умовний та дійсний хронотоп. Саме з книги дізнається Симона про історію Жанну д'Арк. Уві сні Симона наслідує риси Жанни д'Арк та виступає на боротьбу. Як і Жанну д'Арк, Симону страчують її ж співвітчизники. Твори були написані в роки Другої Світової війни, тому велике значення відіграє історична розвідка – ідея та передумови створення твору. Прослідковано, як химерність реалізується в епічній драмі та реалістичному психологічному романі, і як пов'язана з "ефектом очуження" в драмах Брехта.

Ключові слова: химерність, химерний роман, химерна драма, Орлеанська Діва, Жанна д'Арк, Бертольт Брехт, ефект очуження, епічна поема, Ліон Фейхтвангер, реалістичний роман, "Симона".

Oksana Borkovska

The chimerical world in Bertolt Brecht's drama "The Vision of Simona Mashar" and in Leon Feuchtwanger's novel "Simon"

The article analyzes the creation of a "chimerical" world in Bertolt Brecht's drama "The Vision of Simon Mashar" and Leon Feuchtwanger's novel "Simon". "Irrational", "improbable", "fictional", "unusual" – there are characteristics that underlie the concept of "chimerical".

Extraordinary metamorphoses with characters who become in a dream acquire the features of historical characters, who are promised to act this way and not otherwise, a shift in time and space - the main characteristics of

"chimerical" prose or drama. Bertolt Brecht's play „The Vision of Simone Machar” and Leon Feuchtwanger’s novel “Simon” is the story of Jeanne d’Arc, who prompted the protagonist Simone to perform feats in the name of her native France, against the German invaders. Brecht created his play in direct contact with Feuchtwanger, but as a result the authors published two different works that have different conceptual meanings, but the main idea of the both works is - the struggle of the French against the German occupiers. The motif of a book and the motif of a dream are of great importance in two works, which help to connect the fictional and the real chronotope. It is from the book that Simon learns the story of Jeanne d’Arc. In the dream, Simon imitates the features of Jeanne d’Arc and fights. Like Jeanne d’Arc, Simon is executed by her compatriots. The works were written during the Second World War, so the great importance is played by historical studies- the idea and prerequisites for the creation of the work. It is researched how chimericaly is realized in epic drama and realistic psychological novel, and how it is related to the "V-effect" in Brecht's dramas.

Keywords: chimerical, chimerical novel, chimerical drama, Virgin of Orleans, Jeanne d’Arc, Bertolt Brecht, V-Effekt, epic drama, Lyon Feuchtwanger, realistic novel, “Simon”.

Oxana Borkowska

Die chimäre Welt in Bertolt Brechts Drama „Die Gesichte der Simone Machar“ und in Leon Feuchtwangers Roman „Simone“

Der Artikel analysiert die Entstehung einer schimärischen Welt in Bertolt Brechts Drama "Die Gesichte der Simone Machar" und im Leon Feuchtwangers Roman "Simone". "Irrational", "unwahrscheinlich", "fiktiv", "ungewöhnlich" – die Hauptmerkmale, die dem Konzept "schimärisch" zugrunde liegen. Außergewöhnliche Metamorphosen mit Personen, die im Traum die Eigenschaften historischer Personen annehmen, denen versprochen wird, so und nicht anders zu handeln, Verschiebungen in Zeit und Raum – das sind die Hauptmerkmale "schimärischer" Prosa oder Dramas. Theaterstück von Bertolt Brecht "Die Gesichte der Simone Machar" und Roman von Leon Feuchtwangers "Simone" basieren auf der Geschichte von Jeanne d’Arc. die die Protagonistin Simone dazu veranlasste, im Namen ihrer Heimat Frankreich Heldentaten gegen die deutschen Eindringlinge zu vollbringen. Brecht schuf sein Stück im direkten Kontakt mit Feuchtwanger, aber als Ergebnis veröffentlichten die Autoren zwei verschiedene Werke, die unterschiedliche konzeptionelle Bedeutungen haben, aber die Hauptidee der beiden Werke ist – der Kampf der Franzosen gegen die deutschen Besitzer. Das Motiv eines Buches und das Motiv eines Traums sind in zwei Werken von großer Bedeutung, die helfen, das fiktive und das reale Chronotop zu verbinden. Aus dem Buch erfährt Simone die Geschichte von Jeanne d’Arc. Im Traum ahmt Simone die Gesichtszüge von Jeanne d’Arc nach und kämpft. Wie Jeanne d’Arc wird Simone von ihren Landsleuten hingerichtet. Die Werke wurden während des Zweiten Weltkriegs geschrieben, daher spielen historische Studien – die Idee und Voraussetzungen für die Entstehung des Werks – eine große Rolle. Es wird erforscht, wie das Schimäre in epischen

Dramen und realistischen psychologischen Romanen verwirklicht wird und wie es mit dem "V-Effekt" in Brechts Dramen zusammenhängt.

Schlüsselwörter: *schimärisch, schimärischer Roman, schimärisches Drama, Jungfrau von Orleans, Jeanne d'Arc, Bertolt Brecht, Verfremdungseffekt, V-Effekt, Epos, Lyon Feuchtwanger, realistischer Roman, "Simone".*

Постановка наукової проблеми. В основі поняття химерності лежить, як відомо, "ірраціональне", "неправдоподібне", "вигадане", "незвичайне" [6: 58], "неправильне", "ненормоване", парадоксальне створення неміметичних моделей [6: 92]. У "химерних" творах відбуваються дивовижні метаморфози з персонажами, зміщення подій у часі й просторі [1]. Типовими рисами химерної прози є використання міфів, деформація хронотопу, репрезентація в тексті химерних образів, нечітка межа між реальним та ірреальним світами [5].

У драмі – це створення особливого, чудернацького, незвичайного, потворного, фантастичного, примхливого світу. Світу авторської реальності, який існує лише в уяві митця і втілюється часто у художні форми, в основі яких – домінування ірраціонального над раціональним, неадекватного над адекватним. Та творення такої авторської моделі буття не є самоціллю, а, швидше вищою художньою доцільністю задля більш точного і яскравого відображення і розуміння процесів і явищ, які відбуваються в оточуючій реальності.

До речі, саме такі властивості химерної драми щонайбільше відповідають природі і сутності брехтівського ефекту очуження, як провідного принципу епічного театру і епічної драматургії. Олександр Чирков зазначає, що "Ефект очуження" (Verfremdungseffekt) у Брехта полягав у майстерності "незвичайного зображення звичайного, а Ілля Фрадкін наголошував: ""ефект очуження" – це певна форма об'єктивування зображуваних явищ, що полегшує їх усебічний огляд і оцінку. Глядач впізнає предмет зображення, але в той же час сприймає його образ як щось незвичайне, "відчужене". Інакше кажучи, за допомогою "ефекту очуження" драматург, режисер, актор показують ті або інші життєві явища і людські типи не в їх звичайному виді, який надокучив, а з будь-якого несподіваного і нового боку, що примушує глядача по-новому подивитися на, здавалося б, старі і вже відомі речі, активніше ними зацікавитися і глибше їх зрозуміти. "Сенс цієї техніки "ефекту очуження", - пояснює Брехт, - полягає в тому, щоб вселити глядачеві аналітичну, критичну позицію по відношенню до зображуваних подій"² [8].

В основі драми Б. Брехта "Die Gesichte der Simone Machard"³ лежить химерне відтворення світу: головна героїня чує голоси чи бачить видіння на яву, за допомогою них автор розкриває основну ідею, яку реалізовує за допомогою принципів епізації та історизації, характерними для епічного театру: стати на боротьбу проти лжепатріотизму, за рідну країну, боротися і не здаватися! Головна героїня роману Л. Фейхтвангера "Симона" також встає на боротьбу проти можновладців за рідну країну, і імпульсом до дії служать книги та сни.

² Переклад з російської

³ Переклад п'єси "Видіння Симони Машар". Часто перекладають як "Сни Симони Машар".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання химерної драми майже не досліджені. Про химерну драму говорить драматургиня та дослідниця драми Неда Неждана (Н. Мірошниченко) [6]. Химерна драма тісно пов'язана з химерним романом, який досліджували О. Бачишина [1], Л. Боярська, В. Брюховецький, Ю. Ващенко, Р. Гром'як, В. Даниленко, В. Дончик, М. Ільницький, Н. Кобилко, Д. Куриленко [5], Р. Семків, М. Стрельбицький, В. Панченко., Т. Чайковська, ін. Творчість Бертольта Брехта висвітлена в численних виданнях німецьких та вітчизняних дослідників, зокрема у чотирьохтомному "Брехтівському довіднику" Яна Кнопфа [14], публікаціях І. Фрадкіна [8], Д. Затонського [2], О. Червінської [10], О. Чиркова [11] та представників його драмознавчої школи: Л. Закалюжного, І. Зорницької, А. Зорницького, М. Ліпісвіцького, О. Прищепи, С. Соколовської, Л. Федоренко та ін. Порівняльним аналізом досліджуваних творів Б. Брехта та Л. Фейхтвангера займалася Є. Король [2, 3]. Крім того, в статті використані коментарі, які створив для своїх постановок Бертольт Брехт (1933-1947 роки) [13].

Мета дослідження: полягає у спостереженні за створенням химерного світу у творах Бертольта Брехта "Видіння Симони Машар" та в романі Ліона Фейхтвангера "Симона", аналізі створення химерності, й у реалізації аналізованого феномену в епічній драмі та реалістичному психологічному романі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ідея написання п'єси у Брехта виникла під час його перебування в Фінляндії, під безпосереднім враженням від захоплення Франції нацистами. Похід на Францію завершився режимом припинення вогню 22.07.1940. Вже 07.07.1940 Брехт занотував: "молода французенка в Орлеані, яка обслуговує за відсутності свого брата заправку, мріє уві сні і наяву стати Жанною д'Арк та пережити її долю. Німці насуваються на Орлеан. Голоси, які Жанна чує, є голоси народу, який уособлюють коваль і селянин. Вона прислухається до цих голосів і рятує Францію від зовнішнього ворога, але вона переможена внутрішнім". [14: 475]. Саме в цьому полягає основна ідея історії, яка знайшла своє відображення в п'єсі "Видіння Симони Машар". Звертаючись до історичного образу, Брехт в першу чергу хоче з'ясувати який отаєнний сенс криється в цьому образі-символі [10: 154].

За Дмитром Затонським, Бертольт Брехт використовує традиційний сюжет про Жанну д'Арк, але в руках автора історія про Жанну д'Арк перестає бути лише художнім прийомом. Глядач відмічає схожість дрібних злочинців з містечка Сен-Мартена і великих злочинців з Віші, про що свідчить навіть збіг імен: Фетен – Петен, і "при допомозі карикатурного капітана Фетена "замикається ланцюг часів", і герцог Бургунський, зрадник XV-го століття, подає руку маршалові Філіпу Петену, котрий зрадив, як і його попередник, Францію та народ. Капітуляція Петена і його союз з Гітлером не здаються випадковим або єдино розумним кроком, продиктованим обставинами. Це історично "нормальна" поведінка користолюбивих експлуататорів. І так буде завжди, поки вони існуватимуть і залишатимуться при владі. "Світ треба змінити" – до такого висновку

підводить Брехт свого читача. Так давній, традиційний сюжет стає новим" [2; 145].

Ян Кнопф зазначає, що у драмі Б. Брехт показує, як "клітка колективу відкрилася, фігури драми виникають зі схема боротьби двох класів". Схоже аргументує дослідник Брехта Мартін Еслін, що цей твір є "одним з найм'якших і пророчих", а також "одним з нешкідливих". Хоча в творі яскраво виражена драматична колізія, на думку Джеймса Лійона, "драма про Симону Машар не є епічною" [12: 479]. Загалом, пробивається думка, що Брехт розробляє "поєднання боротьби за національну самостійність і соціальне звільнення" і показує, що "протистояння класів виявляється сильнішим, аніж протистояння націй" [12: 479].

Ілля Фрадкін зазначає, що "історія Жанни д'Арк і її загибель в результаті зради колабораціоністів XV століття ніби служить для глядача тим мірилом добра і зла, за допомогою якого він дає оцінку і ухвалює моральний і політичний вирок сучасній "п'ятій колоні" [8].

Лише після свого переїзду до Америки у грудні 1941 року Б. Брехт створив ескіз п'єси "Жанна д'Арк 1940", а 19.12.1941 вже існувало дев'ять сцен, з яких чотири – сни. З нотаток Рут Берлау⁴, ми дізнаємося: "Брехт розповідав історію Симони, а я вводила епізоди про сни. Я писала, мов у лихоманці, тому що повинна була дати те, що Брехт міг використовувати". П'єса називалася тепер "Голоси", і Брехт в "Журналі" від 19.12.1941 назвав її "Голоси народу", тобто, "Жанна зробила те, що підказував їй народ, тому що у війнах між двома країнами мають спільні інтереси не лише завойовники, але й пануючі класи. Господарі та розбійники стоять пліч-о-пліч проти тих, хто не визнає власності – патріотів" [14: 475].

Подальша робота над п'єсою продовжилася у співпраці з Ліоном Фейхтвангером. 30.10.1942 Брехт обговорює з ним постановку п'єси "*Die heilige Johanna von Vitry (die Stimmen)*"⁵. "В снах розгубленої особи образи патріотичної легенди набувають рис завойовників, і вона знає, як, чому і як довго завойовники будуть вести війну". У машинописаному тексті слово "*die Stimmen*"⁶ зникає, і текст рукопису має назву "*Die Gesichte Simone Machard. Ein Stück in acht Szenen von Bertolt Brecht und Lion Feuchtwanger*"⁷. [14: 476].

У заголовку драми винесене слово *Gesichte* ("видіння") ("*Die Gesichte der Simone Machard*"), що за змістом наближене до жанру видінь (*Vision*) [4: 207]. Крім того, Бертольт Брехт у авторських коментарях, нотатках і статтях ("*Zu „Gesichte der Simone Machar“: Die Visionen der Simone Machar*"⁸[14: 179-184], "*Die Träume der Simone Machar*"⁹ [14: 185]) пояснює свої погляди щодо постановок своїх п'єс на сцені, дає рекомендації для професійних акторів, є чітке розмежування:

Die Träume der Simone Machar:

В сценах снів Симони (візіонерки [13: 217]) впродовж двох тижнів, в основі лежить історія Жанни д'Арк, яка відбувалася, як свідчить історія, два

⁴ Данська актриса, режисерка, і письменниця, відома своєю співпрацею з Б.Брехтом

⁵ Свята Жанна з Вітри – переклад Оксани Борковської

⁶ "голоси"

⁷ Видіння Симони Машар. П'єса у восьми сценах Бертольта Брехта та Лева Фейхтвангера

⁸ До „Бачень Симони Машар“: „Видіння Симони Машар“

⁹ „Сни Симони Машар“.

роки (1428-1431) [14: 478]. "Сни, в яких Симона переживає легенду Святої Жанни, можна для публіки, яка не знає легенду, показати на великих проєкціях як деякі сцени з книжки, можливо, у вигляді гравюри по дереву". Для першого сну: "Призвана янголом врятувати Францію, Жанна об'єднає народи, в місті Реймс коронує Карла VII королем". Для другого сну: "Після блискучих перемог Жанна піднесена до рівня знаті. Але вона має сильних ворогів при дворі, які бажають перемир'я". Для третього сну: "Через зраду ворогом Жанна передана духовному суду, який засуджує її на смерть" [12: 185]. До речі, при постановці п'єси на деяких сценах при зображенні снів чи видінь режисери використовували ляльки [14: 484].

Коронування в першому сні є головним. Сон показує таким чином відмінності між реальним та уявним для глядача. Відповідно, сцени снів супроводжує "неприродний стиль" [14: 479], так звана "Traumsprache" – мова уві сні [14: 403, 432], що є прикладом для історизації та очуження. Іншими словами, "у візуалізації відмінностей між реальними сценами та сценами видінь (снів) і постає центральний ефект очуження п'єси". За допомогою цього процесу практично показано, як в реальних сценах дитина зовсім випадково та безпосередньо переймає на себе ролі, визначені головною ідеєю твору [14: 479].

Die Visionen der Simone Machar¹⁰:

У війні Франції з Німеччиною французькі війська зазнають поразки, зображується двір готелю "Зміна коней" маленького містечка Сент-Мартін, де йде розмова про долю Франції: "І коли битва почалася, наш полковник сів у машину і поїхав у тил. А за ним поїхали дві вантажівки з вином та їжею. Два мільйони солдатів чекали команди і були готові віддати життя за батьківщину. Але подруга військового міністра не порозумілася з подругою прем'єр-міністра, і ніякої команди не було"¹¹ [14: 380]. Кожен шукає свій порятунок – хтось у тому, щоб добре поїсти та випити, хтось у тому, щоб врятувати своє майно, хтось заробляє під час війни на біженцях та солдатах, а хтось шукає відповіді на свої питання у книзі... Книга про патріотизм, про сміливий вчинок, про людину, яка спроможна виступити та підняти народ на боротьбу: "У такі часи ... корисно ознайомитися з історією Франції. Нинішня молодь забула, що таке Франція... Почитайте, який був тоді дух. Бог свідок, Орлеанська Діва могла б стати нам у пригоді" [14: 384]. І ця місія врятувати рідну землю припадає на дівчинку-підлітка, Симону Машар, дівчинку "з наївною дитячою психологією і чистою, повною жертвовної готовності любові до батьківщини" [8]: саме їй ввижається янгол, який має риси її 17-річного брата, що зараз воює на фронті. Янгол називає її Johanna, Tochter Frankreichs¹² і наказує підняти на боротьбу Францію. Жанна надягає обладунки та бере в руки меч. Вона служить королю Карлу: б'є в барабан для того, щоб зібрати народ: "Виходьте, човнярі Сени! Виходьте, ковалі Сен-Дені! Теслі Ліона, виходьте! Ворог наближається!" [1413: 407] Орлеанська Діва коронує короля Карла, для того, щоб об'єднати народ Франції.

---

¹⁰ Видіння Симони Машар

¹¹ Переклад п'єси Б.Брехта «Сни Симони Машар» з німецької - Оксани Борковської

¹² Жанна, донька Франції

Сни і ява у п'єсі розмежовані: кожний сон введено як самостійну сцену. І все ж композиційно сни і дійсність виявляють концептуальну єдність. Дійовими особами сну стають люди, знайомі Симоні наяву. Мер містечка, де знаходиться готель, постає як король Карл VII, хазяїн готелю – перетворюється на конетабля, його мати – на королеву Ізабелу, а янгол схожий на брата Симони, який добровільно пішов на фронт, тощо. У видінні зберігаються як зовнішні риси, так і властивий кожному реальному герою спосіб поведінки. У свою чергу, сни впливають на дійсність – наяву Симона також здійснює місію порятунку батьківщини, як то наказав дівчині янгол зі сну [3: 207]. Вона відстоює права біженців, бореться з власником двору, який намагається використати машини, щоб вивести своє багатство перед захопленням німецькими окупантами двору, а не надати машини, щоб вивезти в безпечне місце біженців.

Отже, вороги в місті, і Симона спостерігає, як господар двору пригощає німецького капітана, пропонуючи йому найсмачніші їства. "Наші німецькі гості чекають від нас хоч би простої ввічливості. До речі, німецький комендант вже обізнаний про те, що зберігається на одному цегляному заводі. Можливо, це вас напоумить Шаве? І, можливо, це додасть вам трішки апетиту?" [13: 447]. "Вони продають Францію, як свої делікатеси!" *Ремарка: "Reich und reich gesellt sich gern" [13: 447] – багач багача бачить здалеку* – саме ці слова дядечка Густава чує Симона під час сну наяву. Вони повторюються, ослаблено і механічно. Вони змушують дівчину зрозуміти, що думками і діями панівного класу керують не патріотичні переконання, а жага зиску, задля якого можна навіть поєднатися з ворогом [3: 209].

Знову б'є барабан, який дарував Симоні янгол. Він оповіщає Симону: земля Франції – то її барабан, і в лиху годину цей барабан, земля Франції, гуде, щоб підняти народ Франції на боротьбу [13:180].

Далі зображено видіння наяву: мер в образі короля Карла, капітан Фетен в образі герцога Бургундського, німецький капітан в образі англійського полководця з мечем на колінах і мадам Супо в образі королеви Ізабели грають в карти. **НІМЕЦЬКИЙ КАПІТАН:** Скільки коштують ваші делікатеси, мадам? **МАДАМ СУПО:** Хто здає? Десять тисяч срібняків, пане... **НІМЕЦЬКИЙ КАПІТАН:** Дякую, мадам, за те, що ви відразу ж надали в наше розпорядження ваші запаси бензину. Ми приймаємо його не тому, що вермахт його потребує, а тому, що це доводить вашу добру волю до співпраці. *Ремарка: Жорж (трясе Симону за плече, в той час як німець продовжує рахувати гроші).* **ГЕОРГ:** "Симона! Тепер ти вже бачиш сни з відкритими очима" [13: 449]. В цей час барабан, який звучав ослаблено вдалині, перестає звучати. Відкриті очі означають істинне прозріння візіонерки, яка остаточно усвідомила користолюбство і безпринципність тих, кому вона колись вірила [3: 209]. *Ремарка: небо забарвилось у багровий колір. Усі зупиняються і застигають на місці. Далекі вибухи.* [13: 453] – палає цегляний завод... Цегляний завод, на якому знаходиться заправка, і про який вже домовляються господарі та завойовники як про хабар, підпалає дівчинка, почувши голоси янгола...

В четвертому сні Симона (Жанна) постає перед духовним судом. Суд ставить під сумнів ті голоси, які вона чула, і яким вона слідувала у своїй боротьбі проти ворогів. Голоси йшли від Бога чи від диявола? Ізабела

намагається дискредитувати патріотичні дії Симони, нібито янгол, наказам якого Симона слідувала, є другорядним і неавтентичним: [14: 482] "Ein richtiger Weinschwemmenengel und Gossengabriel" ¹³ [13: 469] *Ремарка: Симона дивиться, приголомшена, на усміхнених суддів, потім сідає навшипиньки і в нестямі починає бити по землі. Проте нічого не чути, і дах гаража залишається порожнім.* СИМОНА: "Французька земля більше не звучить! Вона більше не звучить!" І тільки МАДАМ СУПО: (підходячи до неї). Чи знаєш ти взагалі, хто уособлює Францію? [13: 470]. Така Франція, де ідею патріотизму підмінено інтересами панівних класів, мовчить у відповідь на піднесений заклик героїні. У візіонерському сприйнятті Симони зрада з боку егоїстичних багатіїв-співвітчизників і власне безсилля дорівнюють розриву з рідною землею – звідси байдужа німота останньої. [3: 208] Тому саме французи, її співвітчизники, зраджують її, віддаючи її в застінки божевільні.

Відмінність між псевдопатріотизмом господарів та справжнім патріотизмом Симони –разюча: вона була в готелі єдиною людиною, яка виконала свій обов'язок; Симона платить за свій патріотизм втратою особистої волі [14: 482]. Її жертвовність стверджує янгол у пророчих словах:

Tochter Frankreichs, fürchte dich nicht.	Дочка Франції! Не бійся нічого! Ніщо не зломить духу твого!
Keiner wird dauern, der gegen dich ficht.	Твій ворог не вічний! Смерть його близька!
Die Hand, die dir antut Gewalt, Wird verdorren alsbald.	Відсохне рука, що б'є тебе. Нехай будеш ти одна серед
Wo sie dich hinschaffen, das gilt gleich	темряви
Wo du sein wirkst, ist Frankreich.	Але Франція всюди там, де ти
Und nach einer kleinen Zeit	І знай – настануть скоро часи:
Steht es auf in Herrlichkeit.	Воскресне Франція, величі повна.

14

Всі бачать небо, яке має червоне забарвлення [13, с. 485]: біженці підпалили спортивний клуб, в якому вони поміщалися, і який не дістанеться німцям, і таким чином слідує оголошеної янголом стратегії "verbrannten Erde": der "agitatorische Nerv des Dramas" (спаленої землі: агітаційному нерву драми) [14: 483].

Отже, в драмі Б. Брехта "Видіння Симони Машар" розкриваються два світи: перший: умовний, химерний: час середньовіччя, в якому живуть Жанна д'Арк, янгол, конетабль, королева Ізабела, герцог Бургундський, англійський полководець, які носять середньовічні обладунки. Саме цей світ впливає на дійсний, реальний, світ часів Другої світової війни.

Ще один химерний образ – це Франція. Саме про неї читала Симона в своїй книжці, як про "найкраще місце на землі" [13: 382, 383], саме заради своєї батьківщини повинні всі об'єднатися... Франція звучить і піднімає всіх на боротьбу, поки не проявляється зиск можновладців – тоді Франція затихає, уражена вірусом зради, зверхності, вигоди.-Саме така Франція не

¹³ Справжній Янгол шинку! Архангел Гавриїл із стічної канави!

¹⁴ Переклад – Оксани Борковської. Янгол з рисами брата Симони Машар, який з'являється їй уві сні, говорить віршами з функцією «зонгів», важливої складової створення ефекту очуження у творах Б. Брехта

чинить супротив. І саме така Франція страчує того, хто відрізняється від усіх – чистого, ідейного, готового на самопожертву, а також спроможного підняти народ на боротьбу.

І в такому плані надзвичайно вагомим сенсу набуває мотив барабану, його зримий образ, його реальне існування на кону. Автор неспроста наголошує неодноразово у п'єсі про це [13: 383, 397, 455, 456, 461, 471, 483]. У найкритичніші моменти сюжету звучить барабан – заклик до боротьби, до нескореності.

Але барабани є і у загарбників, у нацистів. Симона бачить їхні барабани, обтягнуті шкірою закатованих євреїв. Сцена набуває химерного звучання: символ постає як провокатор химерності. Таким чином зображуються і власне загарбники у видіннях Симони. Вони постають у вигляді маршалів і катів із випаленою свастикою на лобі, що в контексті епізоду співвідноситься із клеймом звіра в "Одкровенні Іоанна Богослова". Нещастя, що приносить ворог, зображено метафорично і гіперболізовано. І в такому випадку є всі підстави стверджувати, що цей химерний світ у Брехта відбувся не без впливу біблійного "Одкровення": "Людей косять, а зерно збирають. Тому там, куди вони приходять, щезають міста, а там, звідки вони йдуть, лишається гола пустеля" [3: 207]: МЕР. Що ти бачиш, Жанна? СИМОНА. Вороги йдуть! Тримайтеся! Попереду – барабанщик з вовчим голосом, його барабан обтягнутий єврейською шкірою. На його плечі – шуліка з обличчям банкіра Фоша з Ліона. Зразу за ним йде фельдмаршал Палій. Він йде пішки, товстий блазень в семи мундирах, і ні в одному з них не схожий на людину. Над обома дияволами колишеться балдахін з газетного паперу. Я відразу упізнала їх. За ними йдуть кати і маршали. На їх низьких лобах випалена свастика. А за ними – танки, гармати, потяги і автомобілі з вітварями і застінками. Усе це на колесах і швидко рухається. Попереду йдуть бойові машини, а позаду машини з нагробованим добром. Усіх людей косять, а хліб збирають. Тому там, куди вони приходять, рушаються міста, а звідки вони йдуть, залишається гола пустеля. Але тепер їм кінець, тому що тут король Карл і я, служниця [14: 407].

Драма Б. Брехта "Видіння Симони Машар" була надрукована у 1943 році, а у 1944 побачив світ роман Ліона Фейхтванґера "Симона", в якому головну героїню також звали Симона, події також розгортаються у роки Другої Світової війни у французькому місті Сен-Мартен, яку наводнюють біженці. Симоні Фейхтванґера п'ятнадцять років (автор зображує її трохи старшою, яка може вдумливо читати, аналізувати та приймати свої рішення). Симона працює на заправці у свого дядька і підпалює запаси бензину, щоб вони не попали в руки окупантів. З'ясувавши, хто знищив пальне, Симону Фейхтванґера кидають в тюрму, її також засуджують співвітчизники французи.

Як і Б. Брехт, Л. Фейхтванґер поклав у основу роману легенду про Жанну д'Арк, але зробив акцент на психологізації образу головної героїні [2: 149]. Легенда про Жанну д'Арк реалізована у творі за допомогою мотиву книги [2]. Симона любить читати, і так само як і брехтівська Симона Машар, саме з книги вона дізнається легенду про Жанну д'Арк: "І вона намагалася звільнити місто Компьєн, але свої ж, поки вона билася за міськими стінами, замкнули ворота і підняли міст, що дозволило графу Люксембурзькому,

прибічнику англійців, узяти її в полон. І він продав її англійцям за десять тисяч срібrenиків, а англійці передали її до рук інквізиції. Її судили в 1431 році, і процес тягнувся з 9 січня по 24 травня. І її засудили до смерті через спалювання. Страта відбулася 30 травня того ж року, і було тоді Жанні дев'ятнадцять років і чотири місяці" [8: 336]¹⁵. Автор детально описує історію Жанни д'Арк, а також, який вплив вона мала на головну героїню його роману: Жанна д'Арк приходить Симоні уві сні. Симоні готують залізні обладунки, і як і Жанна д'Арк, з прапором в руках Симона спочатку приходить переконали дофіна: "Не можна грабувати все тільки неможливих, милостивий дофін, треба вивернути кишені у тих, хто має. Викурити вам їх треба... Якщо ви цього не зробите, то і ви в кінці кінців будете так само віддані і продані, як ми" [8: 351] і бореться з ним в ролі Жанни д'Арк: "Симона відчуває себе дуже самотньою. Вона усвідомлює, яка це неймовірно важке завдання – вести боротьбу за слабких і пригноблених проти потужного об'єднання двохсот родин і двох мільйонів рантьє" [8: 358].

Мотив сну тісно переплітається у романі Фейхтвангера з реальністю. Митець не виводить сам сон у композиційну структуру як окремий розділ, точніше, не називає його сном; що це сон, читач знає, коли він проявляє себе у всій своїй химерності: у ньому у ролі Жанни д'Арк чи богині Перемоги з'являється образ Генрієтти – подружки Симони, яка вже померла, адвокати дивляться на Симону "страшними пташиними очима", і ось-ось заклують її величезними гострими дзьобами" [8: 360]. Симоні роблять обладунки, і вона на полі бою, безстрашна і цілеспрямована: "Вона починає говорити. Вона не продумала свою промову, не знає, що скаже в першу чергу, і подекуди навіть не знає, на якій мові вона говорить, вона відчуває лише, що слова ллються самі собою, що тепер їй дано говорити" [8: 360]. Її слова перегукуються з Біблійними оповідями: "Вона говорить про двісті сімейств. Був благородний виноградник, Франція, і ось налетіла сарана і накинута на прекрасний виноградник і наклікала на нього нечисть зі всього світу. — Чому ви терпите таке? — запитує Симона. — Викурите їх сіркою. А якщо не можна інакше, так вирвіть з коренем хворі лози і спаліть їх, і врятуйте прекрасний виноградник, що іменується Францією. Не шкодуйте ті сокири і не жалійте вогню". Свої подвиги Симона звершує в пам'ять про свого батька, П'єра Планшара, який представлений як борець за права простої людини, і який загинув внаслідок своєї діяльності проти експлуататорів простих африканців, коли Симоні було лише п'ять років. Вона багато роздумує про батька, часто згадує, співставляє з її дядьком Проспером, в цьому також полягає психологізм роману – всі поступки Симони мають своє пояснення.

Як і Брехт, Фейхтвангер зображує протистояння Франції і нацистів. Але Франція – це патріоти та еліта, і вже у своїй книзі про Жанну д'Арк автор змінює вектор, коли вводить ідею псевдопатріотизму і зради правлячими класами ще в часи Жанни д'Арк: "Король, до засмучення і обурення Жанни, відразу ж після коронації вступив в переговори з ворогами. Він жадав миру, миру за будь-яку ціну. Він вів переговори з найзаклятішим зі своїх ворогів — герцогом Бургундським. Жанна благала і застерігала його, Карл продовжував торгуватися. Бургундець виявляв йому презирство, Карл торгувався. І багато високопоставлених французьких вельмож, з

¹⁵ Роман Фейхтвангера "Симона" – переклад з російської Оксани Борковської

найбільшим завзяттям наслідуючи своєму королеві, вели переговори з ворогами. Як ні сприятливо складалася військова обстановка, двісті сімейств віддавали перевагу виторгуваному миру, а не перемозі. Жанна, а разом з нею Симона, не розуміла, що цих французів менше всього цікавило благо Франції, вони пеклися виключно про власне благо" [8: 362]. Тобто, історія повторюється: за часи Жанни д'Арк в боротьбі за можновладці об'єднуються з ворогами, аби зберегти своє добро... І тоді противником стає людина, яка від них відрізняється, а противника потрібно стратити!

Саме з книги Симона взнає про причину страти Жанни д'Арк, яка була також передана духовному суду. Вирок звучав так: "Підкоряючись видінням, що були їй, вона підпала під владу злих і бісівських духів. Одягнувши чоловічий одяг, вона порушила заповіді Євангелія і розпорядження канонічного права. Стверджуючи, що свята Катерина і свята Маргарита говорили французькою, а не англійською, оскільки були прихильницями Франції, вона кощунствувала і порушувала заповідь любові до ближнього.. Загрожуючи англійцям смертю, вона виявила свою жорстокість і кровожерливість. Покинувши батьків, щоб відправитися до самозваному дофіна, вона порушила господню заповідь: шануй батька і матір свою. Вважаючи себе обраницею Божою, вона тим самим заперечує авторитет церкви і викриває себе як еретичку" [8: 468].

Фейхтвангер особливу увагу приділяє опису психологічного стану героїні: вона роздумує над долею біженців, над долею свого батька. Симона любить читати, і саме з книги лунає мотив "Хто, якщо не ти? І коли, як не тепер?". Вона переймається долею Франції, і продумує план підпалу заправки. Автор детально зображує стан Симони після її героїчного поступку, а також, як на її поступок відреагували її родичі – дядько Проспер та його мати Ізабела, адже Симона жила в достатку: "Монрепо – вілла Планшарів – забезпечена всім в надлишку", і світу протиставляється світ інший, світ біженців: "У своєму світло-зеленому смугастому платті, з об'ємистим кошиком в руці, Симона довго дивилася на примарний клубок, в якому перемішалися машини, вози, люди. Вона не могла відірватися від обтяжливого видовища. Охайно і мило одягнена, забезпечена надійним дахом і рясною їжею, вона відчувала, що її відділяє глибока прірва від тих, хто був у неї перед очима, і відчуття провини, випробуване нею раніше, посилювалося" [8: 293].

Образ Франції передається через її сприйняття Симоною: з одного боку, Франція – то держава 200 сімей, а з іншого "Франція – то частина тебе" [8: 310, 313]. І "коли тут запахне порохом, Симона також буде повзти за горезвісними двомастами родинами?" [8: 313]. "Вона сидить без діла, навколо тиша і порядок упорядкованого будинку, перед нею красивий мирний сад, де кожен кущик підстрижений і политий, з любов'ю вирощена кожна троянда, а там – збаламучена, розтерзана Франція" [8: 365]. Франція бореться, її образ супроводжують такти "Марсельєзи": "Aux armes citoyens" [8: 321, 333, 362, 371], "Зрозуміло, існує класова боротьба, глибокі соціальні протиріччя, але ідея вітчизни непорушна" [8: 303].

Художня деталь – зображення одягу Симони: вона одягнена в світло-зелене смугасте плаття, яке подобається її тітці Ізабелі, але коли вступає в боротьбу, Симона одягає темно-зелені брюки [8: 355, 366], не

зважаючи на заборону тітки їх одягати, які Жанна д'Арк, всупереч усім оточуючим, носила чоловічий зручний одяг [8: 337].

Жанну спалили на вогнищі як еретичку. Але чому ні Брехт ні Фейхтвангер не закінчили свої твори саме так, як було сказано в легенді? Напевне тому, що „хоча кат, за наказом англійців, не жалів масла, сірки і вугілля, щоб спалити тіло Діви, він побачив, що серце її залишилося неспаленим. Марно старався він його знищити. Що він не робив, воно шаріло і билося в попелі" [8: 474] Представник короля англійського, вирушаючи на страту Жанни, святкував і радів. Повертаючись же із страти, він, весь змучений і сумний, сказав: "Ми загинули, бо ми спалили святу" [8: 474].

За Дмитром Затонським, "усе, що відбувається з Симоною – це повна аналогія того, що сталося з Жанною. Як і Жанну, Симону зрештою зраджують її співвітчизники. Таким чином, внутрішньо історія Симони – це історія Жанни д'Арк ХХ століття". Читач розуміє, що усе, що відбувається з Симоною – це повна аналогія того, що сталося з Жанною. Читач здогадується, хто які ролі виконує; така здогадка позбавляє читача небажаних для Брехта тривог за долю Симони і "дозволяє їм неухитно стежити за розгортанням третього – і найважливішого – ідейного пласту твору" [2: 144].

Крім того, неспроста спочатку Б. Брехт планував назвати свою п'єсу "Голоси": "Голоси, які Жанна чує, є голоси народу, які уособлюють коваль та селянин. Вона прислухається до цих голосів і рятує Францію від зовнішнього ворога" [14: 475], тобто, Симона є уособленням народу, нехай зовсім юна, але народ не можна стратити, і навіть, запроторивши Симону до божевільні чи до в'язниці, можна лише дати шанс її дорослішанню, а також шанс на перемогу голосів..., чи народу? Тобто, залишаючи відкритим фінал, Брехт дає можливість задуматися про причини трагедії, в чому і полягає ефект очуження [11: 42]. І нехай її поступками керував ірраціональний, уявний світ, який проявлявся у вигляді видіння чи сну, Симона повела себе як істинна патріотка рідної землі.

У Л. Фейхтвангера весь ланцюжок аналізованих елементів художньої системи (образ батька – сюжетна лінія сновидінь – мотив книги) стає менш функціональним і раціоналізованим, аніж аналогічний комплекс у драмі Брехта, а мотив книги набуває пом'якшених, інтимних рис [2: 151]. У години сумнівів і відчаю Симона також звертається до книги, з якої взнає про подальшу участь всіх, хто стратив Жанну д'Арк: "Франція багата безсмертними іменами багатьох жінок і чоловіків, солдатів і державних діячів, вчених і винахідників, художників і поетів. Але всіх ближче і дорожче серцю французького народу два імені: Наполеона Бонапарта і Жанни д'Арк" [8: 507]. "Коли б в двох тисячах громад зробили те ж саме, що зробила вона в Сен-Мартені, якби руйнували все, чим ворог міг скористатися в своїх цілях, Францію не вдалося б поставити на коліна" [8: 508]. Але її найкращий друг Морис втік в Алжир, вона залишається одна, віддана на страту своїми ж співвітчизниками.

У Брехта події розгортаються динамічніше, кожен сон є спусковим механізмом для подальших дій, імпульсом для дії, і визначає подальшу дію головної героїні. Симоні Брехта лише одинадцять років, і в її дитячій наївності немає зиску, вигоди, брехні. Вона бачить людей красивими і

добрими, і у неї відсутнє діалектичне поєднання добра і зла. Симона не сумнівається – вона впевнено спрямована до своєї мети: служити Франції, яку любить всім серцем. Її любов і її впевненість у завтрашньому дні дає свої паростки – за нею йдуть прості люди, вони чують її, хоча її барабан вже не звучить.

Висновки й перспективи дослідження.

Химерність – це форма осмислення (втілення) тієї чи іншої теми, образу, сюжету. Сон, символ, алюзії, будь-який художній образ, поставлений в інший простір, які існують паралельно, провокують химерність. Всі прийоми, все те, що не є життєподібне в формах життя, перетворення життя в умовних формах на художнє зображення, провокує появу химерності як складової частини епічної драми.

В драмі Б. Брехта "Видіння Симони Машар" химерність досягається:

- введенням в драму образу Жанни д'Арк, щоб спровокувати читача (глядача) на роздуми, з цією ж метою митець вводить в драму мотив сна та мотив барабана, які також провокують на роздуми;
- поєднанням двох планів – сучасного (для автора) та історичного – шляхом часопросторових зрушень: на початку кожного епізоду автор точно вказує час, коли відбувається дія, який поєднується з епохою Середньовіччя; сучасні та історичні образ існують паралельно: Симона – Жанна, Філіп Шаве – король Карл VII, Анрі Супо – конетабль, Марі Супо – королева Ізабела, Оноре Фетен – герцог Бургундський;
- алюзіями на політичних осіб,
- поєднанням дійсного та умовного часу (умовний час – у вигляді снів чи видінь). Сцени дійсного часу та сну чи видіння чітко розмежені, виначаються особливості для зображення сцен умовного плану: уві сні герої говорять "мовою сна" (Traumsprache);
- поєднанням рис історичного та сучасного світу: середньовічні обладунки шолом та меч одягнені поверх шоферських комбінезонів, у мера королівська мантия накинута поверх піджака, при коронації короля Жанна виймає корону з білизняного кошику, німецький капітан – в латах, а Симона – у вигляді Орлеанської діви, оточена солдатами в чорних кольчугах з червоними свастиками; уві сні, в якому проводився суд над Симоною-Жанною, присутній Гітлер.

Драма Бертольта Брехта "Видіння Симони Машар" не є химерною, але у ній *питома* вагу займає саме химерне зображення світу. Химерність в епічній драмі є одним із проявів ефекту очуження, оскільки дозволяє подивитися на звичайне незвично.

На відміну від драми Б. Брехта "Видіння Симони Машар" в романі Ліона Фейхтвангера "Симона" елементи химерності дозволяють лише розширити обрії розкриття психології головної героїні. Химерність стоїть на службі у митця-реаліста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бачишина, Ольга. "Мовне вираження часу та простору в українській химерній прозі". *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата*

- філологічних наук . Львів. 2016. URL <http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/dis_bachyshyna.pdf>
2. Затонський, Дмитро. *У пошуках сенсу буття. Погляд на літературу сучасного Заходу*. К.: Художня школа, 1967: 310. Print.
  3. Король, Євгенія. "Мотив книги в п'єсі Б. Брехта "Видіння Симони Машар" і в романі Л. Фейхтвангера "Симона"." *Брехтівські читання*. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка. Вип. 4. 2014: 149-153. Print.
  4. Король, Євгенія. "Художні особливості видінь у п'єсі Б. Брехта "Видіння Симони Машар"." *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка. Вип. 55. 2011: 207-211. Print.
  5. Куриленко, Дана. "Жанрово-стильова поліфонія прози кін. 50–70-х рр. хх ст. (на прикладі роману О. Ільченка "Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа молодиця", діалогії В. Земляка "Лебедина згряя" та "Зелені млини"." *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Київ. 2017. URL. <https://shron1.chtyvo.org.ua/Kurylenko_Dana/Zhanrovo-stylova_polifoniia_prozy_kin_5070-kh_rr_KhKh_st_na_prykladi_romanu_O_Ilchenka_Kozatskomu_ro.pdf>
  6. Мірошниченко, Надія. "Українська драматургія посттоталітарного періоду в міфологічному контексті." *Слово і Час*. К. Вип. 10. 2013: 83-92. Print.
  7. *Словник української мови: в 11 томах*. К.: Наукова думка. Том 11. 1980. С. 57. Print.
  8. Фейхтвангер, Лион. "Симона." *Собрание сочинений в 12 тт.* М.: Художественная литература, Т. 6. 1965. 283-527. Print.
  9. Фрадкин, Илья. "Творческий путь Брехта-драматурга." *Бертольт Брехт. Театр. Пьесы. Статьи. Высказывания. В пяти томах*. М.: Искусство, Т. 1. 1963. URL <http://lib.ru/INPROZ/BREHT/breht0_1.txt>
  10. Червинская, Ольга. "Функциональная специфика творческого восприятия исторической личности (Жанна д'Арк в современной общеевропейской и французской литературной традиции)." *Питання літературознавства. Науковий збірник ТРАДИЦІЙНІ СЮЖЕТИ ТА ОБРАЗИ*. Чернівці: Рута. Випуск 1. 1995. 154. Print.
  11. Чирков, Олександр. *Бертольт Брехт: Життя і творчість*. К.: Дніпро. 1981. 159. Print.
  12. Brecht, Bertolt. *Schriften zum Theater*. Aufbau-Verlag Berlin und Weimar. Band IV 1933-1947. 1964. 304. Print.
  13. Brecht, Bertolt. *Stücke aus dem Exil*. Suhrkamp Verlag Berlin und Weimar. Vierter Band. 1965. 376 – 487. Print.
  14. Knopf, Jan. *Brecht-Handbuch: in fünf Bänden. Band 1. Stücke*. Stuttgart ; Weimar : Metzler. 2001. 661. Print.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bachyshyna, Olha. "Movne vyrazhennia chasu ta prostoru v ukrainskii khymernii prozi". *Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk*. Lviv. 2016. URL <http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/dis_bachyshyna.pdf>

2. Zatonskyi, Dmytro. U poshukakh sensu buttia. Pohliad na literaturu suchasnoho Zakhodu . K.: Khudozhnia shkola, 1967: 310. Print.
3. Korol, Yevheniia. "Motyv knyhy v n'ieci B. Brekhta "Vydinnia Symony Mashar" i v romani L. Feikhtvanger "Symona"." Brekhtivski chytannia . Zhytomyr: ZhDU imeni Ivana Franka. Vyp. 4. 2014: 149-153. Print
4. Korol, Yevheniia. "Khudozhni osoblyvosti vydin u piesi B. Brekhta "Vydinnia Symony Mashar"." Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka . Zhytomyr: ZhDU imeni Ivana Franka. Vyp. 55. 2011: 207-211. Print.
5. Kurylenko, Dana. "Zhanrovo-stylova polifoniia prozy kin. 50–70-kh rr. khkh st. (na prykladi romanu O. Ilchenka "Kozatskomu rodu nema perevodu, abo zh Mamai i Chuzha molodytsia", dylohii V. Zemliaka "Lebedyna zghraia" ta "Zeleni mlyny"." Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk . Kyiv. 2017. URL. https://shron1.chtyvo.org.ua/Kurylenko_Dana/Zhanrovo-stylova_polifoniia_p_zyzy_kin_5070-kh_rr_KhKh_st_na_prykladi_romanu_O_Ilchenka_Kozatskomu_ro.pdf
6. Miroshnychenko, Nadiia. "Ukrainska dramaturhiia posttotalitarnoho periodu v mifolohichnomu konteksti." Slovo i Chas . K. Vyp. 10. 2013: 83-92. Print.
7. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh. K.: Naukova dumka. Tom 11. 1980. S. 57. Print.
8. Feikhtvanher, Lyon. "Symona." Sobranye sochynenyi v 12 tt. M.: Khudozhestvennaia lyteratura, T. 6. 1965. 283-527. Print.
9. Fradkyn, Ylia. "Tvorcheskyi put Brekhta-dramaturha." Bertolt Brekht. Teatr. Ресы. Staty. Vыskazyvaniya. V piaty tomakh . M.: Yskusstvo, T. 1. 1963. URL http://lib.ru/INPROZ/BREHT/breht0_1.txt
10. Chervynskaia, Olha. "Funktsyonalnaia spetsyfyka tvorcheskoho vospryiaityia ystorycheskoi lychnosti (Zhanna d'Ark v sovremennoi obshcheevropeiskoi y frantsuzskoi lyteraturnoi tradytsyy)." Pytannia literaturoznavstva. Naukovyi zbirnyk TRADYTsIINI SluZhETY TA OBRAZY . Chernivtsi: Ruta. Vypusk 1. 1995. 154. Print.
11. Chyrkov, Oleksandr. Bertolt Brekht: Zhyttia i tvorchist . K.: Dnipro. 1981. 159. Print.
12. Brecht, Bertolt. Schriften zum Theater . Aufbau-Verlag Berlin und Weimar. Band IV 1933-1947. 1964. 304. Print.
13. Brecht, Bertolt. Stücke aus dem Exil . Suhrkamp Verlag Berlin und Weimar. Vierter Band. 1965. 376 – 487. Print.
14. Knopf, Jan. Brecht-Handbuch: in fünf Bänden. Band 1. Stücke . Stuttgart ; Weimar : Metzler. 2001. 661. Print.